

L'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà

El Archivo de los Marqueses de Santa Maria de Barberà

Coral Cuadrada Majó¹

Universitat Rovira i Virgili, Tarragona

Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà, Vilassar de Dalt

Resumen

Mi capítulo relata en primer lugar la historia del castillo de Vilassar de Dalt (a 26 km al noroeste de Barcelona y a 7 km de Mataró, capital de la comarca del Maresme, Barcelona) centro de la baronía de Vilassar, un título poseído por la Casa de Barberà y de la Manresana. Refiero como la antigua fortaleza, generada a partir de una torre de vigía de la costa datada ya en los siglos XI-XII, va desarrollando constructivamente el castillo que se conserva aún hoy en día. En paralelo voy nombrando los diferentes linajes nobiliarios que, a lo largo de las centurias, han sido propietarios de la baronía, sus relaciones y transmisiones hereditarias, hasta llegar al actual marqués, el Excelentísimo Sr. Ramón de Sarriera-Pinós.

¹ Professora d'Història Medieval, Arxivística i Historiografia a la Universitat Rovira i Virgili (URV, Tarragona). Directora de l'Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà (AMSMB, Vilassar de Dalt). <<https://urv.academia.edu/CoralCuadrada>>; GRAMP.-UB 2014SGR1252. IP del projecte FURV_T17109S; Investigadora principal del projecte IRMU AP14/16: *La llegenda de les cent donzelles –etnografia, iconografia, genealogia: didàctica i difusió*. Aquest capítol s'inclou en el projecte HAR2015-65285-R (AEI/FEDER, UE).

A continuación, centro mi estudio en el Archivo de los marqueses de Santa Maria de Barberà (AMSMB), ubicado en el castillo. Empiezo con las vicisitudes sufridas a causa de la Guerra Civil, el traslado de sus fondos al monasterio de Pedralbes (Barcelona) y posterior devolución. Destaco luego –siendo esta la parte más relevante de mi contribución– las diferentes actuaciones llevadas a cabo, desde los años 90 del siglo pasado hasta hoy en día, por su actual propietario: la primera etapa, que protagonicé a raíz del desarrollo de mi tesis doctoral, la cual se vio rápidamente enriquecida mediante un convenio firmado con la Columbia University (USA); otra etapa con la Universidad de Barcelona; y la importante colaboración, hasta el 2005, con la Universidad de Texas at Austin, que tomó el proyecto Vilassar como programa estrella de su máster en conservación y restauración, enviando al castillo, cada verano, a varias estudiantes para realizar sus prácticas. Describo entonces, con todo detalle, los métodos seguidos para la conservación de los fondos en pergamino, papel, manuscritos y planos.

El apartado final de mi relato acaba en la actualidad, a raíz del convenio firmado entre el Excelentísimo marqués de Santa Maria de Barberà y el ayuntamiento de Vilassar de Dalt. El equipo que trabajamos en el Archivo nos dedicamos a la confección del inventario; a la organización de los fondos de papel, manuscritos, rollos, libros impresos; a la digitalización gradual de documentación; a la descripción de fondos concretos; a la restauración de piezas, conservación y vigilancia de posibles plagas.

Otro ámbito notable de nuestra actuación es la de la difusión de los fondos del Archivo. En este sentido, en septiembre de 2016, por la conmemoración del año Lull, celebrado en Cataluña, el AMSMB colaboró con la exposición *Ramon Llull i l'encontre entre cultures*, en el Museu de Lleida, exponiendo por primera vez en la historia la única copia conocida del testamento del beato, un pleito del inquisidor Nicolau Eimeric sobre la obra lulliana *De filosofia amoris*, y el testamento de Margarida Safont, dama barcelonesa, quien donó, en el siglo xv, libros del filósofo a la casa de santa Margarita de Barcelona, documentos en pergamino conservados en el Archivo. Otra de las iniciativas es este mismo proyecto sobre la publicación del manuscrito que contiene la leyenda de las cien doncellas, avalado por el Institut Ramon Muntaner, la Secció de Lletres de la Agrupació Cultural de Vila-seca y la Associació Medieval de Bagà, con el beneplácito y aprobación del Excelentísimo Sr. Ramón de Sarriera-Pinós.

Palabras clave: AMSMB, historia, conservación, digitalización, difusión.

El castell

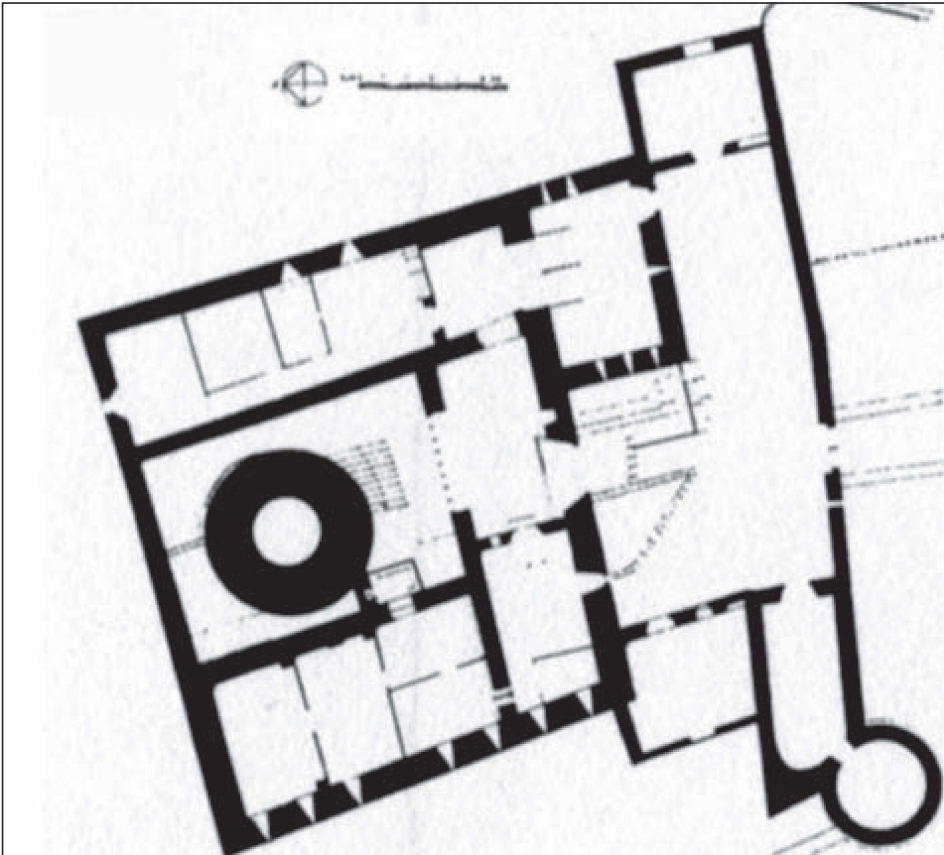
El castell de Sant Genís de Vilassar ha estat i és la seu del baró de Vilassar, un títol posseït per la Casa de Barberà i de la Manresana, ubicat sobre el nucli del poble de Vilassar de Dalt, a 26 km al nord-est de Barcelona i a 7 km de Mataró, capital de la comarca del Maresme. Vilassar de Dalt es troba a 135 m d'altitud, a la serralada litoral. El clima és extraordinàriament benigne, factor que ha contribuït en gran mesura a les excel·lents condicions de conservació de la biblioteca i Arxiu conservats al castell.

La primera i antiga fortalesa ha anat canviant al llarg dels segles. La seva història corre paral·lela a la del castell roquer de Burriac, en mans ambdós del mateix llinatge (CUADRADA, 1988: 107-120). El de Vilassar de Dalt neix d'una torre de guaita, que trobem documentada els segles XI i XII, amb el nom de *turris*; les torres de defensa foren necessàries fins al segle XVII, a causa dels perills de la costa i les amenaces d'atacs pirates. El 1885 el castell fou visitat per l'Associació Catalana d'Arquitectes. Gaietà Buigas i Monràv pronuncïà una conferència sobre l'edifici, que més tard fou publicada per l'Associació com a monografia, descripció que fou emprada i ampliada per Lluís MONREAL i Martí de RIQUER (1958: 49-59), sent després compilada per Pere CATALÀ i ROCA (1967: 707-717).

Font: <<https://quimgraupera.blogspot.com.es/2012/11/>>

La construcció es basteix al voltant de la torre rodona. A les darreries del Dos-cents s'iniciaren reformes, afegint-hi una torre quadrada a l'esquerra de la porta, probablement n'hi deuria d'haver una altra de simètrica que no ha sobreviscut. A partir d'aquesta època el conjunt tendeix a passar de conjunt defensiu a castell-palau, esdevenint més mansió noble que fortalesa.² Al segle XIV es bastiren les parts principals del castell, amb probabilitat sota els dos Pere Desbosch (CUADRADA, 1988: 429-440), pare³ i fill (1354-1385). Es construeix un recinte jussà emmurallat al voltant de l'espai sobirà més ample per la part davantera del portal, amb una barbacana, una vall i un llevadís i, en especial, les magnífiques sales amb voltes. L'edifici adquirí aleshores la major part de la fisonomia que veiem avui en dia.

Font: José Cueto a <<http://www.salillas.net/castillos/maresme.htm>>

² Segurament això el va salvar de la destrucció de castells decretada per Felip V al segle XVIII.

³ Les seves armes poden veure's sobre el monumental i auster portal d'entrada al castell.

Miquel Desbosch i Gualbes heretà el castell del seu germà Pericó en morir aquest sense descendència, el 1385, i n'ostentà el seu domini fins el 1439. Miquel continuà amb la intenció de convertir la fortificació en palau, luxós i apte per ser habitat. La capella que en un principi estava ubicada en l'interior de la torre original es traslladà fora i, el 1402, rebé un breu pontifici amb el privilegi per a dir-hi misses i celebrar-hi oficis (CUADRADA, 1988: 115).⁴ És també en aquesta època quan es reforma la part de ponent de l'edifici, bastint-hi una sala a la planta baixa sustentada en dos arcs de diafragma, una cuina al primer pis, dues cambres al segon i una torre al tercer, a més de la decoració escultural de la façana i les seves apertures. Altres agregats arquitectònics a l'edifici, essencialment gòtic, s'efectuaren al segle XVI i posteriorment, però ja sense voluntat monumental. A partir d'aquesta època els castells-palaus perden paulatinament les seves funcions de defensa, no s'hi instal·len canons i no són adients per a les noves tàctiques militars; per tant, van adaptant-se a les necessitats domèstic-agrícoles dels seus residents.

L'any 1563 els Desbosch aconseguiren el privilegi de noblesa, i d'ell hom suposa que prové l'escut heràldic del portal. Oliva detalla algunes millores portades a terme als segles XVI-XVII: es fan trulls, un safareig, parets, teulades, bastiments, tàpies, merlets. Transcriu com era el castell vers el 1600, tot indicant que alguns elements d'aquella època enguany no hi són i, a més, la muralla amb la vall encerclava tot el recinte sobirà:

... en lo dit Castell, de 10-50-100-200-300 anys ensà y més enllà, y ha hagut, com vuy en dia y ha, *quatre torres fortas, la una en lo cantó de tremuntana y la altra en lo cantó entre llevant y tremontana* de dit Castell; y ultra de les dites quatre torras que sien en los dits cantons de dit Castell n-i ha *una altra torra molt fort dintre del pati* de dit Castell que sobrepuja a totes les altres torres y edificis del dit Castell, la qual nomenen alguns actes antichs y los doctors que scriuen sobre lo dret municipal la *torre mestra* y axí es diu vulgarment [...] també en lo dit Castell y ha una *vall fondo* que circueix lo dit Castell y en dit vall *un pont llavadís* per entrar en dit Castell [...] y ha, y ha acostumat de aver, ans de la porta qui entra dins del fort de dit Castell *una muralla* ab moltes aspilleres que volta tot dit Castell, y entre la dita muralla y dit Castell y ha, com de dit temps acostumava aver, uns corredors per tirar y defendre lo dit Castell y las aspilleres que són en dita muralla [...] en lo cap del pont y ha, com de dit temps ensà y de sempre agut, *un portal* ab sa porta y en lo mitg del pont y avia, y hagut de temps inmemorial ensà, un portal en lo qual segons los vestigis y insígnies d'ell en temps que tenien noves de enemigs y devien tenir portes [...] lo dit portal aurà alguns dos o tres anys que, per ser molt vell y antige,

⁴ AMSMB, C3-F12-53.

se és enderrocat [...] també los *valls* de la part de tremontana y llevant de dit Castell stan molt ruplerts, que també tenen gran necessitat de obrar...⁵

Vers els anys 70-80 del Sis-cents s'endegaren noves obres, consistents en l'edificació d'un espai amb tres estances, una d'elles destinada a celler, amb finestres de pedra picada, portes, teulada; es reféu el terrat i es compraren bótes, cups, premses, bancs de pedra... Dalt s'aixecaren els murs a mena de torre, la que sobresurt d'entre les façanes de llevant i migdia, i a tota la part de llevant. La darrera Desbosch, Teresa, rehabilità la capella i encarregà el retaule amb l'advocació a la Immaculada Concepció, el qual encara es conserva actualment (GRAUPERA I GRAUPERA, 2005: 71-92; OLIVA I RICÓS, 1995: 20-23).

Fou als inicis del segle XVIII quan finalitzà el llarg temps d'ocupació aristocràtica del castell, no renovada fins a la segona meitat del XX. El segle XVIII s'inaugurà, amb la Guerra de Successió, un conflicte que devastà el país i humilià Catalunya. El 1714 caigué Barcelona. El destí de Vilassar fou el mateix que el de la capital catalana, l'ordre de «matar i cremar» donada els darrers dies de lluita s'aplicà també al castell, que servia de caserna pels soldats, que l'incendiaren, destruïren els cels-rasos, hi fumaren i ennegriren les parets, sense arribar a destruir, nogensmenys, la seva massissa estructura. L'edifici esdevingué llavors una masia. I no fou aquest l'únic conflicte armat patit, car el 1874 un gran bàndol de carlistes envaïren el poble de Vilassar de Dalt, i el sotmeteren al pillatge. Els habitants es refugiaren dins del castell durant dies d'angoixa, fins que arribaren voluntaris armats de Mataró i sufocaren els intrusos.

La baronessa de Vilassar a l'etapa del incendi del castell, el 1714, era Gaietana d'Oms, Cabrera-Desbosch de Sant Vicenç i de Sarriera (1687-1759), qui es casà amb Agustí de Copons i de Copons, marquès de Moja de la Torre. El següent baró, el seu fill, Gaietà Lluís, 3r marquès de Moja de la Torre, morí sense descendència el 1753, quan la baronia i el marquesat de Moja de la Torre passaren al seu germà, Josep (1719-1790), qui es casà amb Maria Lluïsa de Cartellà, Desbosch, Descatllar i de Sarriera, marquesa de Cartellà. La següent baronessa fou la seva filla Maria Josefa (1762-1822), la qual heretà el marquesat de Moja de la Torre i el de Cartellà, i es casà amb Narcís de Sarriera i de Copons. La seva primera filla, Maria (1791-1850), heretà els títols i el castell, però morí sense fills i, per tant, el patrimoni i títols passaren a la seva germana Josefa (1796-1865), qui també morí sense descendència. Deixava bona part de la seva herència

⁵ Les meves èmfasis i el·lipsis.

per obres pietoses, però una part que incloïa el castell era heretada pel seu nebot. Així, la baronia de Vilassar, amb els castells, roquer i palau, passà al parent més proper del llinatge Copons: Ramon de Sarriera i de Pinós (1804-1870), 6è comte de Solterra, 8è marquès de Santa Maria de Barberà i 6è marquès de la Manresana.

Així doncs, precisament en aquest moment històric, entraren a la Baronia de Vilassar els marquesats de Santa Maria de Barberà i de la Manresana, els quals perduren fins a l'actualitat. Malgrat haver presentat una brevíssima i molt resumida genealogia, hom pot percebre, tan sols per les poques dades esmentades, la singularitat i la importància de la rica documentació arxivística allotjada al castell, com veurem més endavant. El fet és que antigues famílies aristocràtiques, ric patriciat urbà, llinatges de govern i poder laic i eclesiàstic –des dels Sarriera (successivament, cirurgians reials, patricis i nobles) fins als Pinós, Copons, Boixadors, Santcliment o Sentmenat, i dels Desbosch, Llull o Gualbes fins als Sureda o Santmartí mallorquins– arribaren a acumular els seus arxius patrimonials concentrant-se en la custòdia d'una sola casa a través de matrimonis i herències. Ramon de Sarriera i de Pinós, besnét de Mariana de Copons i Oms, era fill de Maria Josefa de Pinós i de Copons (1784-1857), 7a marquesa de Santa Maria de Barberà i 5a marquesa de la Manresana, qui es casà amb Josep de Sarriera i Despujol, 5è comte de Solterra, el 1801. Fou ella qui aportà una considerable fortuna i els importants arxius de Pinós i Copons a la família Sarriera, a través de la seva mare, Josefa de Copons i Despujol, casada amb Josep Esteve Galceran de Pinós i Sureda de Santmartí el 1777. Fou aleshores quan s'extingí aquesta branca del llinatge Pinós passant a la Casa Sarriera, comtes de Solterra, qüestió que va haver de constituir-se com a esdeveniment rellevant pel que fa a la consolidació dels arxius. Ramon de Sarriera es casà dues vegades. El títol de comte de Solterra passà a la descendència d'una esposa, però sense transferència d'arxius, i aquests van restar intactes en la línia dels marquesats de Santa Maria de Barberà i de la Manresana.

El 1931, per decret oficial, el castell de Vilassar fou declarat monument artístic-històric nacional.⁶ El 1955, Joaquín de Sarriera i de Losada

⁶ Les seccions pertinents del decret, publicat pel Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, Decretos, Gaceta de Madrid, nº 155, 4 de junio de 1931, 1181-1182, diu: «*Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes. Decreto. Conforme con los informes de la Junta Superior de Excavaciones y el Comité Ejecutivo de la Junta de Patronato para la protección, preservación y aumentación del Tesoro Artístico Nacional, y en virtud de lo que se dispone en la ley del 9 de agosto de*

(1905-1982), Il·lm. marquès de Santa Maria de Barberà i de la Manresa, pare de l'actual marquès, juntament amb la seva esposa, Inés Fernández de Muniáin i Odriozola (1916-2012),⁷ inicià un programa de restauració i preservació arquitectònica del castell i dels seus voltants. Els marquesos donaven així compliment al desig del primer historiador de l'arquitectura del castell, Buigas i Monravà, en aquella excursió de 1885:

Llegados allá, tuvimos oportunidad de admirar la imponente masa que aún presenta el aspecto de un antiguo castillo y mansión señorial, a pesar de las transformaciones radicales que ha sufrido en el transcurso de los siglos... si sólo Dios decidiera reconstruirlo y hacerlo aparecer ante vuestros ojos en la forma que corresponde a su fundación y períodos sucesivos...

Els esforços de preservació foren elogiats per Lluís Monreal i Martí de Riquer, els quals opinaren que:

S'ha assolit una restauració perfecta, d'acord amb els criteris de respecte escrupolós per l'estructura antiga i de retornar-la al seu propi esplendor de mansió noble [...] Vilassar és un dels castells salvats amb menor dany a la seva estructura autèntica. Les obres s'han limitat a eliminar adicions i a restaurar el valor arquitectònic primitiu en tots els elements de la seva construcció. Constitueix, per tant, un exemple exemplar d'aquest tipus d'obra, per el que s'assegura la conservació del més bell exemple de la nostra arquitectura gòtica.

L'Excm. Sr. Ramon de Sarriera i Fernández de Muniáin (1945) i la seva esposa Marcela Bernat Valenzuela han emprès igualment obres de consideració en la restauració i habilitació del castell i jardins. Tanmateix, em centraré no tant en els aspectes arquitectònics, de preservació i decoratius, sinó en les iniciatives esmerçades en la conservació, protecció i modernització dels fons arxivístics i bibliogràfics, car les actuacions dutes a terme situen l'Arxiu dels marquesos de Santa Maria de Barberà en l'avantguarda dels arxius privats catalans.

1926, el Gobierno provisional de la República, por propuesta del Ministro de Instrucción Pública y Bellas Artes, decreta lo siguiente:

Artículo 1.- Los siguientes son declarados Monumentos histórico-artísticos pertenecientes al Tesoro Artístico Nacional [...] castillo de Vilassar...». La meva el·lipsis.

Fou l'únic castell de les comarques de Barcelona que merescué aquesta distinció, atorgada també als castells de Vulpellac i Súria, i a les muralles de Tarragona, els primers monuments del Principat així considerats.

⁷ Amb gran competència professional en el camp de la restauració artística, i amb llarga experiència com a restauradora de pintures al Museu d'Art de Catalunya.

Es va decidir dividir els treballs de salvament en tres grups, «*cada uno con un director absolutamente autónomo y con plenos poderes para resolver los asuntos sin previa reunión de la Junta* [és a dir, de la Comissió del Servei del Patrimoni]». Calia organitzar uns serveis independents per a fer-los més àgils i operatius, a lliure criteri dels caps de les seccions. Aquests tres grups del nou Servei de Salvament del Patrimoni serien: Secció d'Arxius, sota la direcció d'Agustí Duran i Sanpere; Secció de Biblioteques, a les ordres de Jordi Rubió i Balaguer; i Secció de Monuments i Patrimoni, dirigida per Jeroni Martorell (ESTRADA CAMPANY, 2012-2013: 15-84). En paraules de Rubió (GUDAYOL I TORELLÓ, 2007: 217):

El conseller de cultura donà ordre el 28 de juliol que la riquíssima biblioteca i arxiu del Marquès de Barberà, amb un nombre important de manuscrits, fos lliurada a la Biblioteca de Catalunya. El 31 de juliol el conseller feia un ofici de rebuda en què es detallaven alguns dels documents més importants de la col·lecció, que havien estat confiscats pel Comitè del Sindicat de Dibuixants professionals de la UGT: la còpia del s. XIV del testament de Ramon Llull i altres documents de l'escola lul·liana de Mallorca...

El 21 d'agost Duran i Sanpere encarregà que es busquessin uns plànols del convent de l'Esperança per a estudiar-hi les possibilitats de reconversió en dipòsit provisional d'arxius. Entre els arxius dipositats a l'Esperança, a més del Capitular de Barcelona, cal assenyalar els de Sant Joan de les Abadesses, de Sant Pere de les Puel·les, de Santa Anna, els documents salvats de Santa Maria del Mar, de Santa Clara, de Sant Just, i del Pi. Entre els patrimonials destaquen els de les cases Janer, Dou, Maldà, Vilardaga, Sentmenat, Sarriera, Barberà, Foixà, Fiveller, Fontcuberta, Dalmases, i Castellósrius, entre d'altres. El 1938, la intensificació dels bombardeigs sobre el cor de Barcelona, decidiren a Duran de traslladar a Pedralbes tot el que quedava a l'Esperança. Aquesta mesura fou més que encertada perquè el 21 d'octubre caigué una bomba a l'Esperança i l'edifici quedà molt malmès. Això obligà a treure els arxius que s'havien salvat miraculosament i gràcies a les precaucions del Servei, i portar-los al monestir de Pedralbes.

Els arxius parroquials i els arxius municipals catalans patiren una gran destrucció durant la Guerra Civil, amb l'excepció de l'Arxiu de la Ciutat de Barcelona. Molts arxius nobiliaris dignes de menció, com els dels barons de Romanyà, Vilagaià i Viver, l'Arxiu del Reial Estament Militar del Principat de Catalunya i el de la Confraria Noble de Sant Jordi de Girona foren destruïts. Els arxius privats supervivents de les famílies aristocràtiques formen part, majoritàriament, de les possessions del Reial Cos de la Noblesa de Ca-

talunya i molts d'ells es troben cedits o donats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA) i a la Biblioteca i l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), mentre alguns d'ells es troben a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB). L'estat actual d'aquests arxius demostra, en efecte, que van rebre una protecció adequada durant el conflicte, malgrat les dificultats. A més, s'intentà organitzar-los de manera sistemàtica. És interessant fer notar que milers de pergamins de l'AMSMB que s'havien conservat enrotllats en lligalls o plegats, foren estirats i planxats per les monges del Conventet de Pedralbes, obra portada a terme amb habilitat i cura, malgrat desfer d'aquesta manera el principi de procedència arxivística.

Mentre l'arxiu quedà sota custòdia de Duran i Sanpere a l'AHCB, la biblioteca ingressà a la Biblioteca de Catalunya (BC), on el responsable de la secció de Manuscrits, Pere Bohigas, registrà i descriví sumàriament aquest fons librari manuscrit i imprès. L'ANC conserva els inventaris sumaris de l'arxiu elaborats per Duran i Sanpere (que dividí en dos grans fons: Sarriera i Barberà) i la BC els inventaris de Bohigas efectuats arran de l'entrada (octubre 1936) i del retorn (maig 1940) de la biblioteca als Sarriera.⁹

Font: AMSMB, 7.1.6.

⁹ <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?cen=314>> [Consulta 12.10.17].

Al final del conflicte bèl·lic, l'arxiu i la biblioteca foren retornats al palau del Portal de l'Àngel pel Servei de Recuperació, dirigit per Duran i Sanpere, i tornats a instal·lar en una secció especial a la part esquerra de l'edifici; però una secció de l'arxiu (Copons-Moià) que se'n separà per enllaços matrimonials, ingressà a la BC. Els pergamins venien en carpetes de cartró, guardats per mides: grans, mitjanes i petites; i la resta de documentació fou col·locada en vuit unitats de biblioteca fetes construir *ad hoc* per Enrique de Sarriera i de Vilallonga (1868-1940), avi de l'actual marquès. A la seva mort, el seu fill, Joaquín de Sarriera, decidí transferir el patrimoni bibliogràfic i documental al castell de Vilassar. Així, documentació i mobiliari foren transferits i instal·lats en una sala dalt de la torre rodona, eix central de la fortalesa.

Les intervencions, remodelació i restauració dutes a terme per l'actual marquès, fill de Joaquín de Sarriera i Losada, Ramon de Sarriera i Fernández de Muniaín, conjuntament amb la seva esposa, Marcela Bernat Valenzuela,¹⁰ són, sens dubte, les més importants i significatives de tota la nissaga. En primer lloc, cal ressaltar el fet que a l'inici del segle XXI la família decideix traslladar la seva vivenda habitual al castell de Vilassar, convertint-lo en primera residència. La restauració implica no tant sols els aspectes relatius a l'habilitació del castell per a adequar-lo a les necessitats de vida actuals –calefacció, aigua calenta, cuina, ascensor, comunicació interior, etc.– sinó, a més, una ingent obra de restauració de tot el seu contingut mobiliari, incloent-hi pintures, tapissos, objectes decoratius, mobles, etc.

Primera etapa a l'AMSMB

En heretar el castell el 1982, Ramon de Sarriera i Fernández de Muniaín, II-lm. 12è marquès de Santa Maria de Barberà i 9è marquès de la Manresana, donà un següent pas, tant pel que fa a l'AMSMB com a la remodelació última de l'immoble nobiliari, tal com s'ha exposat més amunt. Les primeres tasques van ser les d'examinar i fotografiar les més rellevants possessions artístiques. El castell guarda, per exemple, una de les predelles medievals d'alabastre més singulars, així com un delicat sostre pintat del

¹⁰ Les obres de remodelació del castell, la ubicació de l'arxiu seguint els suggeriments donats per la Columbia University, la cura vers els objectes artístics i els inventaris de continguts, responen a la seva formació i sensibilitat provinents de la seva especialitat de restauradora d'art. La seva intervenció ha estat i continua sent fonamental i extremadament valuosa.

segle XIV; però ja des d'aquell primer moment s'optà per donar prioritat a l'arxiu i biblioteca.

Al febrer de 1985 començà la meua col·laboració amb l'AMSMB. Em trobava en aquell moment realitzant la meua tesi doctoral sobre el Maresme, i no em vaig conformar amb la consulta comuna dels arxius públics disponibles. A mida que anava avançant en el meu treball m'adonava que si d'una banda la documentació dels senyors laics i eclesiàstics podia anar-la a cercar a arxius tals com el de la Catedral de Barcelona (ACB) o el de l'ACA, les notícies referents al camperolat requerien altres tipus de fonts. Per aquesta raó vaig obrir catorze arxius privats (CUADRADA, 1988: 27),¹¹ armada d'una fotocopiadora portàtil vaig recórrer les terres maresmenques tot localitzant masies i cases amb documentació medieval que m'atansava a la pagesia. Recordo encara com un bon dia mossèn Àngel Fàbrega, canonge i arxiver de l'ACB, em va fer veure que la tesi que projectava mai podria ser sòlida sense la consulta dels fons arxivístics custodiats al castell de Vilassar.¹² Sé'm posava al davant el repte més gran de la tesi: estudiar la documentació dels marquesos de Santa Maria de Barberà i la Manresana, llavors del tot inèdita i completament tancada a la investigació.¹³ A les conclusions de la tesi declarava:

Evidentment, si poguéssim animar, només mínimament, algunes d'aquestes propostes [estudis de senyorijs, prestacions pageses, taxes arbitràries, mals usos, rendes del domini, crisi medieval] i d'altres futurs treballs que matisessin, aclarissin i milloressin el nostre present estudi, que és el d'una principiant, no existiria reconeixement més apreciat i valuós a la nostra tasca (CUADRADA, 1988: 666).

11 Daniel Piñol, basant-se en l'apreciació de Carme Batlle, qui a la presentació de la publicació de la tesi afirmà que havia tingut accés als arxius privats per ser d'una coneguda família mataronina (PIÑOL, 2014: 543), amaga la importància cabdal d'haver accedit a l'AMSMB i emprat els Fons de pergamins, així com el Capbreu de Vilassar i el Llevador de Pere Desbosch, elements singulars pels continguts de la meua recerca doctoral. En aquest cas (com en d'altres arxius de menor entitat) les relacions familiars no hi van tenir res a veure. Hauria estat més fidel a la realitat referir-se al pròleg de Pons i Guri, qui ressaltava la meua tenacitat «venent la inaccessibilitat de molts dipòsits documentals de propietat privada» (CUADRADA, 1988: 13).

12 Quan li vaig demanar que em resés per l'èxit de la iniciativa em va contestar que la metafísica no em seria de cap ajut.

13 Sols tinc referència d'un estudiós que al segle XIX pogué estudiar alguns documents de temàtica molt concreta, l'aleshores director de l'ACA (BOFARULL Y SANS, 1896).

Amb la perspectiva que em faciliten els trenta anys d'ençà que escrivia aquestes paraules, he de sentir-me complaguda i feliç: el meu desig s'ha anat fent realitat, any rere any, fins a crear escola.¹⁴ La comarca verge que havia deixat de banda els seus orígens medievals, ha reivindicat aquest període històric de la mà de multitud de monografies, tesines de llicenciatura i tesis doctorals, arribant a convertir-se en una de les més estudiades de Catalunya. Haver-ne estat pionera és per a mi un veritable orgull. Un orgull al qual se suma l'avantguarda de descoberta de fons arxivístics mai considerats fins aquell moment i la utilització primerenca i valenta de les aleshores novíssimes tecnologies.

La trobada i entesa amb el nou marquès és obvi que no succeí de forma unilateral, ans al contrari. Els meus interessos es vincularen immediatament amb els de Ramon de Sarriera¹⁵ en relació al seu important arxiu. El pacte entre ambdós, a l'inici, fou la concessió de l'accés al Fons de pergamins i alguns manuscrits, a canvi del meu compromís en la catalogació de l'AMSMB. El meu inaugural pla de treball contemplava, en una primera fase, la localització i avaluació global dels fons; consulta i organització de la documentació en pergami; i, en una segona fase, la lectura dels pergamins, el regest dels documents relatius al Maresme (segles XI-XIV) i la transcripció dels més destacats. Demanava també un horari de consulta i el permís per a fotocopiar *in situ* la documentació, per tal d'agilitzar el treball, afegint que jo portaria la meua fotocopiadora personal.¹⁶ Durant l'any 1985 vaig dur a terme l'acordat: al mes de desembre presentava un informe en el qual donava compte que el volum total del Fons de pergamins era de diversos milers. Fins aquell moment, els passos seguits havien estat: 1) separar els pergamins anteriors i posteriors a 1350;¹⁷ 2) ordenar els més antics segons lloc de procedència;

14 Cito les tesis: SUBIÑÀ I COLL (2017); GRAUPERA I GRAUPERA (2012); RICHOU I LLIMONA (2007); ZAPATA I BUXENS (2004); i CASTILLO EZQUERRA (1987). I els estudis: OLIVA I RICÓS (2002); BENITO I MONCLÚS (2000); CAMPO I JORDÀ (1998); GARRIGÓS CABEZAS (1991); a aquests s'hi haurien de sumar nombroses anàlisis en format d'articles de revista i comunicacions a jornades, simposis i congressos, que seria massa llarg llistar. Fora del Maresme, la meua tesi ha servit també com a plantejament metodològic, model de referència i proposta d'anàlisi regional, com palesen les cites en moltes de les tesis catalanes d'història agrària medieval posteriors al 1987, any de la defensa de la meua tesi a la Universitat de Barcelona (UB). Una vegada més reitero el meu agraïment al mestratge rebut de Josep M. Pons i Guri.

15 Home d'idees clares, emprenedor, enèrgic i eficient. Graduat en administració d'empreses per la Universitat de New York i llavors Vicepresident executiu del BBVA.

16 Era una CANON dita portàtil, de considerable volum, que pesava més de 30 kg.

17 La tesi finalitza a la Pesta Negra.

3) separar els relatius al Maresme; 4) començar a fitxar els de Barcelona ciutat. Acompanyava aquestes consideracions d'un primerenc esbós de fitxa de catalogació, suggeriments per a futures investigacions amb els fons de l'AMSMB i, en especial, la recomanació de la prioritat en procedir a l'ordenació i catalogació de tot el Fons de pergamins.

Per la seva banda, el marquès no restava pas de braços creuats. Daten del mateix any la cerca d'Universitats i Biblioteques especialitzades en l'estudi de pergamins i en tècniques de catalogació i conservació arxivística, en aquest sentit contactà amb el Departament d'Art Medieval del Metropolitan Museum of Art –Barbara Drake Boehm–; escriví al professor John H. Elliot a l'Institut per Estudis Avançats de la Universitat de Princeton;¹⁸ i al Dr. Charles Ryskamp, director de la Biblioteca Morgan, per a conèixer mètodes arxivístics. Des de ben aviat considerà la possibilitat de microprocessar i/o microfilmar les fitxes dels pergamins.

Mesos més tard jo proposo una ordenació informatitzada i explico els camps a tenir en compte.¹⁹ El marquès indaga sobre el software Marcon, que m'envia per tal que avalui la possibilitat d'aplicació a l'AMSMB.²⁰ Realitzo el primer inventari del patrimoni bibliogràfic i documental:

1. Pergamins: ca. 6.000.
2. Lligalls en paper: volum repartit en 40 prestatgeries de 129 x 59 x 42 cm. Manuals notariaus, llibres de comptes, relacions de censos, capbreus, llevadors, processos, sentències, establiments, donacions, genealogies, etc. (segles XIV-XX).
3. Llibres impresos: ca. 300, temes molt variats. Dicionaris, manuals, tractats jurídics, teològics, filosòfics, gramàtiques, hagiografies, assaig, novel·la, etc. (segles XVI-XX).

Donada la gran envergadura del Fons en pergamins insto la creació d'un equip de catalogació. Demano currículums al Departament d'Història Medi-

18 Li demana sobre programes informàtics per catalogació arxivística, dels quals el prof. Elliot no en té coneixement, però l'aconsella pel que li han comentat els seus amics bibliotecaris: *I am affraid that I have no experience of knowledge of software for the kind of filing purposes you have in mind. But I have been in touch with library friends who think that...*

19 Ja tenia experiència en aquest tema, car la documentació de la tesi l'havia treballat amb base de dades, que llavors eren completament rígides, l'antítesi dels programes Filemaker o Access actuals. Els camps s'havien de dissenyar comptant els dígitos, no eren ampliables, la capacitat era limitada... tot contribuïa a què la voluntat d'innovació i d'implementació de les TIC fos feina àrdua i difícil.

20 El projecte informàtic es portà a terme per l'empresa INTEC, la qual vengué també els ordinadors IBM, amb una unitat de disc flexible de 360k i un disc dur de 20mb. El cost, elevadíssim comparat amb els preus d'avui en dia, fou sufragat enterament pel Sr. marquès.

eval i Paleografia de la UB i UAB, i el dia següent al final de curs, el juny de 1986, entren a treballar al castell de Vilassar de Dalt quatre llicenciades i un llicenciat en Història Medieval,²¹ i una ajudant informàtica. Vull ressaltar la data d'informatització del Fons de pergamins de l'AMSMB: darreries de juny de 1986. No tinc cap referència de cap arxiu català, ni públic ni menys encara privat, que en aquella època s'atrevís amb un projecte tant d'avantguarda com el nostre. I tampoc crec equivocar-me en estendre la meva suposició a tots els arxius d'Espanya, el que significa que vam ser absolutament pioners en aquest repte i en l'aposta, a ulls d'ara completament encertada, d'aplicació de les TIC.

Paral·lelament, Ramon de Sarriera troba el *Program for Conservators of Library and Archival Materials*, a la *School of Library Service* de la Universitat de Columbia, amb cooperació amb el Centre de Conservació de l'*Institute of Fine Arts* de la Universitat de New York. S'interessa pel postgrau, de tres anys, i es planteja cursar-lo, conjuntament amb la seva esposa. Per a tal fi, s'entrevista amb el professor Guy Petherbridge, qui, en conèixer la singularitat i importància de l'AMSMB, no dubta en viatjar a Vilassar per a veure *in situ* el castell i l'arxiu, inaugurant així la col·laboració amb la Columbia University i encetant la següent fase d'intervenció a l'AMSMB.

Columbia University

La carta inicial de Petherbridge a Ramon de Sarriera, de l'octubre de 1986, s'inicia així: *I just got the colour slides back that werw taken at Vilassar and they look splendid.*

El professor de la Columbia relata que, després d'una llarga sèrie de reunions i converses, feu una visita al castell de Vilassar per inspeccionar el seu patrimoni arxivístic i bibliogràfic, així com per familiaritzar-se directament amb l'esforç de catalogació i amb el personal directament implicat en el mateix. Pretenia d'aquesta manera avaluar la millor acció a portar a terme per dissenyar i implementar un programa de preservació i conservació de l'AMSMB. Encara que la seva estada fou relativament curta, la inspecció es

21 Les integrants de l'equip de catalogació van ser Imma Navarro (actualment arxivera a l'ANC); Judith Llopart (actualment arqueòloga i directora del Centre de Restauració i Interpretació Paleontològica d'Hostalets de Pierola); Pilar Frago (actualment arxivera a l'ANC); M. Dolores López (actualment professora d'Història Medieval a la UB); i Hug Palou (actualment arxiver municipal, director de l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar); a més d'una administrativa encarregada d'introduir les fitxes a l'ordinador.

realitzà intensivament i comptà en tot moment amb l'indispensable suport tècnic i assessorament especialitzat i eficient per part meua i de l'equip de catalogació. O sigui que obtingué una idea aproximada de la globalitat dels fons arxivístics, el seu abast, la naturalesa i potencial de l'edifici, la història de l'arxiu i els recursos locals i regionals disponibles per al seu estudi i manteniment. Examinà també l'àrea del castell proposada com a nova seu de l'AMSMB, a més de possibles llocs per a instal·lar un laboratori de conservació i d'un allotjament per al futur personal de suport tècnic.

Comprovà que tant els llibres i manuscrits de la biblioteca, com la documentació en paper i pergamí, s'ubicaven aleshores arreu del castell, encara que la seva majoria es trobava en una gran sala, al quart pis de la torre rodona. Opinava que era un bon indret i lloc segur, però tenia com a dificultat el difícil accés, a més de no poder oferir el tipus d'espai necessari de cara a una ampliació en cas de ser requerida. Prengué igualment una sèrie de lectures de temperatura i humitat relativa, les quals indicaven nivells satisfactoris per a l'allotjament dels materials. Aquesta informació, juntament amb les dades meteorològiques existents de la localitat i el molt bon estat de conservació de la documentació, comportava una dosi gens menyspreable d'optimisme respecte a l'adequació del medi intern de conservació de la biblioteca i arxiu. A continuació s'iniciaren els plans de construcció d'un laboratori de conservació, amb la intenció de començar les tasques l'estiu de 1987. S'ubicà en un edifici de dues plantes, l'antiga casa dels masovers, a l'entrada principal, als jardins del castell. El laboratori consistí en dues sales ben il·luminades, interconnectades, a la planta baixa, excel·lentment equipades amb tot el necessari per a la cura de la documentació: bones àrees per a bancs i taules, piques, premses, cisalles pel cartró, soldadora de polièster ultrasònica, instal·lacions per emmagatzemar els materials, prestatgeries per a la documentació, etc. La planta alta es destinà a apartament amb dues habitacions per a les persones que participarien en el projecte de preservació, amb una durada de cinc anys; cada estiu, farien les pràctiques dos estudiants del segon any del postgrau de Conservació de la Universitat de Columbia.²² Ramon de Sarriera s'expressava en aquests termes:

I am very enthusiastic about this project and I trust that it is also recognized as a valuable opportunity for Columbia University, its faculty and students to participate in a rather extraordinary endeavor which can make substantial contributions to scholarship and the advancement of the science of restoration, conservation and preservation.

²² Les despeses totals, viatges, allotjament i manutenció, foren sufragats pel Sr. marquès.

Els tres primers anys del projecte es varen concentrar en la construcció del laboratori i la prospecció i desenvolupament del pla de treball a seguir. L'objectiu del primer any va incloure: el pas al nou laboratori; el disseny i la fabricació d'embalatge de pergamins; instruccions a l'equip de catalogació sobre procediments de maneig segur; i recomanacions generals sobre un sistema de vigilància ambiental permanent. L'estiu de 1987, les dues primers alumnes, Karen Pavelka i Jan Paris, varen viatjar a Vilassar per iniciar la fase inicial del projecte, com a compliment dels requisits del treball de camp d'estiu del curs LS KZ800 per a estudiants conservadors II. Petherbridge, coordinador del projecte, informà les estudiants sobre totes les fases relacionades amb el seu desenvolupament. En particular, sobre el disseny i la construcció del laboratori, i l'espai i el mobiliari de la biblioteca. Les estudiants participaren en la selecció de materials, els quals van ser enviats amb antelació, menys petites eines manuals que transportaren elles mateixes.

Periòdicament, al llarg del projecte, les estudiants i l'equip de catalogació van debatre de manera informal el tema de la manipulació dels documents de pergami. Una qüestió important que es posà en relleu aleshores fou el problema de maneig i emmagatzematge potencial dels segells units a alguns dels documents de pergami. Aquests segells es trobaven en diferents estats de deteriorament. Les necessitats d'aquests artefactes vulnerables no havien rebut mai una atenció adequada. S'advertí, doncs, sobre la conveniència d'avaluar diversos sistemes d'emmagatzematge dels segells, com a un dels objectius a tenir en compte per l'equip entrant el següent any del projecte.

Les condicions ambientals de les àrees de biblioteca, emmagatzematge i catalogació es van controlar durant sis setmanes i s'enregistraren en quadres específics. Les estudiants van instal·lar un higr-termograma a la biblioteca per establir un seguiment continu que l'equip de catalogació havia de continuar mantenint, en absència de les conservadores de Columbia. Es va utilitzar un mesurador aspirant per controlar les condicions a les zones de fora de la biblioteca. El programa de seguiment original incloïa quatre lectures diàries, tres vegades a la setmana i en set llocs. Dues setmanes després de la vigilància, es van afegir condicions meteorològiques fora del calendari. Les lectures que es varen prendre en la primera fase del seguiment mostraven que la humitat relativa a l'àrea d'emmagatzematge de pergamins era superior a la desitjable. Per aquest motiu, els documents de pergami es van traslladar a un entorn més adequat. Aquesta nova ubicació es va continuar controlant durant la resta del projecte. Les dades obtingudes de tots els llocs de

monitoratge van revelar que generalment les condicions ambientals eren acceptables per guardar els fons arxivístics. Tanmateix, la supervisió limitada temporalment no permetia arribar encara a conclusions generals, s'indicava que el seguiment mediambiental havia de prosseguir durant un any, com a mínim, per obtenir una idea més real de la situació.

Els documents de paper seguien immersos en grans grups a partir d'un esforç organitzatiu bàsic dut a terme en el moment de la seva custòdia temporal en un convent durant la Guerra Civil. Les mesures brutes indicaven uns 4.641 cm lineals de lligalls. Aquesta xifra incloïa també pergamins doblegats, intercalats entre els papers. No era factible, ni es considerava significatiu en aquell moment, restar els pergamins de les mesures globals preses. Tot i que ja s'aconsellava que en el futur es necessitarien especificacions molt més detallades, es va fer un intent preliminar per determinar l'espai de prestatgeria idoni per a l'adequat allotjament d'aquests fons. A causa de la seva gran quantitat, es va desenvolupar una hipotètica proposta d'ubicació, per tal de proporcionar un marc per a l'addició matemàtica de gruixos de la taula al volum. A partir dels càlculs efectuats, considerant que les prestatgeries feien 5.445 cm, es comprovà que aleshores hi havia aproximadament 6.480 cm d'espai en els nou armaris destinats per conservar els lligalls de paper, per tant l'espai d'emmagatzematge era factible.

En la majoria dels casos, el paper estava en molt bon estat, conservant bona part de la seva flexibilitat i color original. Els documents mostraven brutícia general de la superfície, algunes taques d'aigua i danys importants a les vores. Les proves d'activitat menor d'animals i rosegadors eren evidents en alguns documents. Les nocives condicions de conservació i la manipulació inadvertida i/o inapropiada van contribuir a malmetre documents. Malgrat aquestes deficiències, la majoria de la documentació examinada podia ser manejada per un/a investigador/a atent/a amb un risc mínim de vulnerabilitat. En aquell moment no era possible determinar l'extensió del deteriorament de la tinta. L'observació preliminar no indicava una gran fragilitat causada per l'agressió de tinta al paper, per tant, l'encapsulat de polièster no es creia quelcom a plantejar.

Les dues estudiants conclouien el seu informe de pràctiques amb les següents consideracions:

In the end of the first summer of this five year project, some of our reflections and recommendations may seem to pose more questions than they answer. However, the first year of any longers project will inevitably be a trouble shooting phase, as the proposed ideal comes face

to face with reality. The ultimate process of the Vilassar Project will be measured by both its project on the preservation of the collection and the knowledge and experience gained by the participating students. Judged in this light, the first year of this project was a success.

El 1992 tancaren els estudis de conservació de la Facultat de Biblioteconomia de la Universitat de Columbia i, amb això, la col·laboració entre el màster de conservació i el castell de Vilassar va entrar en una temporada de repòs.

Pel que fa a la catalogació, l'equip de Vilassar va fer una valoració de la documentació en paper. Segons les estimacions d'aleshores, comptabilitzàvem –sempre aproximadament– uns 419 manuscrits, uns 140 volums impresos i a més uns 485 lligalls en què de manera informe apareixien pergamins, llibres i documentació solta. En relació als lligalls, vàrem comprovar que no tots ells responien a una mateixa procedència ni es referien a una

Tapa en cuir del manuscrit. Font: AMSMB

unitat de contingut. Per tant, el principi arxivístic de respectar la col·locació dels fons tal com es troben en el moment de procedir a la seva catalogació i ordenació no era aplicable. En els lligalls hi havia nombrosos pergamins, tots ells doblegats a fi de poder-los tenir inclosos dins del lligall o paquet, el que comportava un greu perjudici per a aquesta matèria escriptòria, afecta sovint a les bactèries anaeròbies que pul·lulen en els llocs de certa humitat. Els pergamins és sempre aconsellable que es conservin plans i amb la major neteja. Per tant, el més adient era integrar-los al Fons de Pergamins en catalogació. Això no obstant, es recomanava deixar testimoni en forma de mòmia del pergami mogut del lligall.

De la mateixa manera, era improcedent, a efectes de l'òptima conservació, mantenir manuscrits o llibres impresos dins dels lligalls, car impedeixen la seva ventilació i bona conservació. Vàrem fer un mostreig de llibres i lligalls d'unes vuitanta unitats, aproximadament. No era possible plantejar amb precisió els criteris de catalogació i ordenació d'aquells fons documentals, amb un examen somer de les seves característiques. Sovintejaven entre els manuscrits els fons d'administració dels patrimonis, ja fossin capbreuacions o inventaris d'heretats, o bé llibres de comptes. Juntament a aquests hi havia llibres manuscrits d'indubtable interès històric, uns per la seva antiguitat i d'altres pel seu contingut. Entre aquests, el manuscrit que editem, *Genealogia y Descendencia dels de la Casa y Familia de Pinós. Dirigida a la Excelentíssima Dona Isabel Margarida de Íxar y de Pinós, Duquessa de Íxar y Comtessa de Belxit*,

Escrit al 1620 i il·lustrat amb el corresponent armorial i algun dibuix del qual es desprèn ser l'obra d'un veritable artista, amb la imatge a foli sencer del fundador de la dinastia al segle VIII, figurant entre els Barons de la Fama, redactat en magnífica lletra; mereix realment els honors d'aquesta publicació.

Pel que fa a la catalogació, quan de manuscrits es tracta, s'ha de verificar per cèl·lula i llibre de registre; no es pot aplicar el mateix criteri a uns i altres manuscrits, car seria ridícul redactar una regesta amb totes les regles de l'art per a un llibre de comptes simple, com s'acostuma a fer amb els còdexs. Aquesta diferència comporta una ocupació de temps molt distinta segons es catalogui una o altra classe de manuscrits. No podem oblidar que la descripció d'un manuscrit, a més de fer-hi constar el format, matèria escriptòria, enquadernació, estat de conservació i resta de característiques, en alguns casos exigeix, si no és una obra prou coneguda, consignar els *incipit* i *explicit*, i sem-

pre les especificitats paleogràfiques quan es tracti de còdexs de certa antiguitat. D'altra banda, en alguns manuscrits existeixen varies matèries o tractats a part, que en cada cas serà necessari senyalar. Per tot el que s'exposa, el simple mostreig realitzat a les darreries dels anys 80 del segle xx conclouïen que era aleshores del tot impossible preveure el temps necessari per a concloure una perfecta catalogació dels manuscrits, encara menys dels lligalls.

Texas University at Austin

La tenacitat, l'interès i l'estima de Ramon de Sarriera pel seu tresor documental el va conduir a seguir cercant noves vies per a continuar portant a terme els seus objectius respecte a la conservació, preservació i catalogació dels seus fons arxivístics. Entrà en contacte amb la Universitat de Barcelona amb la qual signà un *Conveni de catalogació de l'arxiu del castell de Vilassar*, comproment-se la UB a finançar beques de col·laboració destinades a estudiants que realitzarien el fitxatge dels pergamins pendents.²³ Els responsables, conjuntament amb la Biblioteca de Catalunya, procediren a traduir al català la fitxa de catalogació que jo mateixa havia dissenyat, resolgueren problemes del suport informàtic, recuperaren el treball anterior i procediren a la revisió del ja fet anys ençà pels equips que jo havia dirigit (XICOTA, 2014: 23).

Però el que, sense cap tipus de dubte, representa la major empenta donada a la conservació i preservació de l'AMSMB, fou igualment fruit de la perseverança i insistència del marquès, qui no cedí fins aconseguir trobar, el 1999, una de les primeres alumnes de pràctiques de la Columbia, aleshores ja professora a la Universitat de Texas, al Kilgarin Center de la School of Information, Karen Pavelka –especialista en la conservació de paper. Arrel d'aquesta sortosa retrobada, es reprengueren les estades d'estiu en pràctiques al castell i l'impuls i la labor realitzada fou extraordinària, sense parangó amb cap arxiu privat català i extensiu a la major part dels fons dels arxius públics de Catalunya. Holly Robertson, en el seu informe corresponent a l'any 2005, ressaltava que, a més dels ja 8.000 pergamins planxats durant la Guerra Civil, n'hi havien uns altres 2.000 intercalats i doblegats dins dels lligalls i manuscrits. Feia notar igualment que els volums conservats als armaris de l'AMSMB representaven una mostra immillorable de la història de l'enquadernació i impressió als

23 Vegis, al respecte, la p. 22 del *Discurs del Rector d'inauguració del curs acadèmic 2001-2002*. Disponible a: <<http://www.ub.edu/gtr/documents/memories/mem0001.pdf>> [consulta 25.08.17].

Estirament de pergamins. Font: <<https://www.ischool.utexas.edu/~hollyr/portfolio/projects/vilassar/3-box-making/index.html>>

regnes hispànics, des del segle XIII en endavant. La majoria dels còdexs són de caràcter històric, jurídic, genealògic o financer.

Una col·lecció d'aquesta envergadura i varietat comporta múltiples reptes de conservació. A aquests desafiaments cal afegir l'objectiu primordial de preservar la documentació i de trobar la fórmula més adient per a fer-la consultable a la comunitat investigadora. La directora del nou projecte, Pavelka, es traslladà a Vilassar a fi d'avaluar el que s'havia fet abans. Comprovà que els equips anteriors havien reallotjat correctament manuscrits, la majoria dels pergamins es trobaven en carpetes planes per a la seva conservació, fetes *ad hoc*. Ara bé, quasi tota la documentació en paper estava encara en lligalls o col·locada en capses metàl·liques poc adients, i hi havia encara, com a mínim, uns 1.500 pergamins rígidament plegats, impossibles de manejar, obrir o llegir. Començà aleshores un pla de treball consensuat entre el marquès i la professora. Cada estiu, des del 1999 al 2007, dos estudiants s'allotjaren a Vilassar de Dalt per a materialitzar el projecte. Els equips varen dividir el seu temps entre pergamins i paper: elaboració de capses individualitzades per als documents en paper; estirament i planxat de pergamins mitjançant humidificació, i posterior emmagatzematge.

En relació als pergamins, es col·locaven sobre una taula llisa preparada per a tal fi, coberta amb material de gran absorció –Gore-Tex, Tyvek– en base a polièster, cotó o polpa de paper, que pot arribar a absorbir sis vegades

Construcció de les capsas. Font: <<https://www.ischool.utexas.edu/~hollyr/portfolio/projects/vilassar/3-box-making/index.html>>

el seu propi pes. A la part superior de la planxa de Gore-Tex humida posaven tires de paper secant, aplicant-ho a les vores plegades dels pergamins, permetent així concentrar la humitat de forma localitzada. D'aquesta manera els documents es podien anar obrint gradualment, amb seguretat i sense infligir danys. Un mètode que va resultar flexible i eficient, mitjançant el qual s'allisaren més de 600 pergamins.

Alhora, es realitzaven fundes especials per a protegir segells de cera i tapes de metall quan així era necessari. Després de la humidificació i planxat, les estudiants examinaven els pergamins i registraven les seves característiques i referència de procedència en una base de dades creada per a tal fi. Es col·locava també una mòmia en cada lligall, anotant el desplaçament del document perquè en restés constància i no es perdés el principi de procedència.

Es van eliminar els forats dels prestatges, etiquetats i deslligats. Els continguts de paper i pergami de cada volum es van col·locar en embolcalls i, posteriorment, es van ubicar en caixes d'arxiu cobertes de tela. Qualsevol etiqueta associada al paquet es va deixar amb el paquet de la caixa. Les caixes es van restablir el més a prop possible de la posició original. Alguns lligalls van ser emmagatzemats entre cobertes subjectades amb cordill. Si s'adaptaven a les caselles, es van allotjar amb els documents, si no, es van retirar, etiquetar i embolicar, i es van col·locar a la part superior de la caixa corresponent. Les capsas d'arxiu de mida estàndard es van fabricar d'acord amb les especificacions establertes el 2002. Determinaren les dimensions de les caselles de grans dimensions mesurant els lligalls grans. Van construir totes les safates al mateix temps, cobertes de fundes, van muntar les caixes i folrar les safates i el llom amb llenç. Van utilitzar la superfície del sòl de la sala adjacent com a zona d'assecat.

Es varen eliminar els documents de pergami plegats dels paquets de paper per aplanar-los i tornar-los a introduir. Cada document va ser reemplaçat per un full de separació, etiquetat com a "Pergami eliminat", i també

es van incloure els noms i nombres de paquets i pergamins assignats al moment de la seva eliminació. Aquesta informació es va registrar per utilitzar-la en una base de dades de descripció, que també recopilava informació sobre la descripció física i la condició del pergami, incloent-hi la mida pre i post aplanament, marques de fabricació, taques, pèrdues i altres característiques d'identificació. Aquestes dades es mantenien en format original manuscrit per a ser entrades en una base de dades supervisada per Karen Pavelka.

Els documents s'humidificaren en Gore-Tex de la següent manera: la taula estava coberta amb làmines de plàstic que, al seu torn, es tapava amb làmines Tyvek. El pergami es col·locava al Tyvek i es cobria amb Gore-Tex. Es van posar bandes humides al llarg dels plecs del pergami, a la part superior del Gore-Tex, i tot això estava cobert amb làmines de plàstic per afavorir la humitat. Es va vigilar que no es produís cap condensació. A mesura que els pergamins s'affluixaven per la humitat, s'obrien i es desplaçaven les tires humides a les línies del plegat. Els temps d'humidificació oscil·lava entre 15 i 60 minuts. Quan el pergami es tornava prou flexible per permetre l'aplanament complet, s'eliminava del paquet i es col·locava entre feltres i sota pes per tal que s'assequés durant la nit. A causa de l'espai de taula limitat, van establir períodes d'humidificació addicionals per als pergamins més petits, el que va permetre humectar 2 o 3 pergamins de cop. Van trobar que el millor era tenir una estudiant humectant i aplanant, mentre que l'altra documentava el tractament. Per augmentar la producció, condensaren pergamins en els feltres, sempre que no estiguessin massa humits i que ja s'haguessin assecat durant la meitat del dia. Després de l'aplanament, es van retornar els pergamins que eren prou petits a les caixes de procedència, afegint fulls d'identificació enregistrant el nombre de pergami i el títol breu. Els pergamins grans es van col·locar en carpetes, etiquetades amb els seus continguts. Es van disposar 10-15 pergamins a cada carpeta i es van posar 3-4 carpetes entre taulers. Cada paquet va ser etiquetat amb els seus continguts i es va trametre a l'arxiu, a l'espera d'un nou armari d'emmagatzematge de planells. Alguns pergamins portaven segells de cera, plom o paper. Els segells es protegien en sobres quadrangulars.

Durant l'estiu de 2005, les alumnes van fer una avaluació ràpida dels documents enrotllats guardats a l'armari 9 i van suggerir un model ziga-zaga per a la seva conservació. Per fer un seguiment del procediment, es va realitzar una avaluació més detallada de tots aquests documents, es registrà la ubicació, la descripció, la condició, el títol (si era disponible), l'amplada i la longitud aproximada de cada document. Van descobrir que hi ha aproxima-

dament 150 rotllos, i a l'armari 9, molts inclouen de 2 a 7 documents. Alguns dels rotllos estaven lligats amb cinta adhesiva o cordill, d'altres tenien etiquetes adjuntes. La majoria dels documents es trobaven en bon estat de conservació. Alguns eren arbres genealògics, reforçats amb tela de lli i enganxats a suports de fusta. Aquests estaven en la pitjor condició, mostrant pèrdues a causa d'insectes, separació del suport de lli i sòlids pesants. També n'hi havia, barrejats, de materials més moderns, amb vores malmeses i exteriors danyats. Mentre examinaven els documents, van observar possibles evidències d'activitat recent d'insectes a les prestatgeries inferiors de l'armari 9 (serradures acumulades a les cantonades). Van retirar tots els rotllos i es va polvoritzar els armaris amb insecticida.

L'etapa actual

El 21 de juny de 2013 Ramon de Sarriera signà un conveni amb l'Ajuntament de Vilassar de Dalt, en el qual s'exposava que l'excel·lentíssim marquès de Santa Maria de Barberà disposa d'un important arxiu patrimonial, amb un gran potencial per a la recerca històrica de Vilassar i del conjunt del país. El propietari havia manifestat la seva voluntat de fer-ne cessió en dipòsit al municipi, per tal de facilitar-ne el seu estudi i consulta. Per la seva banda l'Ajuntament es comprometia a habilitar l'espai que aleshores ocupava la Biblioteca Pau Piferrer, a la primera planta de la masia can Banús, i convertir-la en Arxiu Administratiu i Històric Municipal. A partir d'aquest conveni, el marquès es posà de nou en contacte amb mi, perquè em fes responsable d'aquesta nova etapa de funcionament de l'arxiu. Arrel de la represa de les meves responsabilitats a l'AMSMB, vàrem establir un pla de treball, que ha consistit en:

Digitalització completa del Fons de pergamins. S'ha hagut de fer en tres fases. La primera, en què es van digitalitzar tots els pergamins dels armaris A, B, C, D, E i F de l'arxiu. La segona, quan s'hi van afegir 512 pergamins més procedents de les capses de lligalls. La tercera, 79 més trobats en capses i manuscrits. Total del Fons de pergamins: 11.177.

Inventari general de l'AMSMB. És un inventari provisional.

Descripció del Fons de llibres impresos.

Digitalització del Fons de la Baronia del castell de Vilassar.

Descripció del Fons de mapes, genealogies i planells (rotllos).

Ordenació de Fons: Vilassar, Llull, Barcelona, Pinós, Mallorca.

Digitalització dels Fons Llull i Fons Barcelona (segles XIV-XVI).

Les tasques que portem a terme avui en dia són la descripció dels fons i, a la vegada, l'ordenació de nous fons a fi de poder elaborar l'inventari definitiu.²⁴ A més, es continua amb l'estirament de pergamins quan aquests es troben plegats i en males condicions dins de lligalls i manuscrits; l'eliminació de fongs i plagues en pergamins i paper; i la vigilància i seguiment de condicions de temperatura i humitat. L'arxivera Marta Alari ha realitzat també estudis de condicions de conservació i adequació de les condicions de l'AMSMB.

L'octubre de 2015 es feu donació a l'Ajuntament de Vilassar de Dalt de la primera digitalització de pergamins, així com de la base de dades amb la seva descripció arxivística. Així consta en la carta-certificació de l'alcalde:

A data sis d'octubre de 2015, l'excel·lentíssim Sr. Ramon de Sarriera i Fernández de Muniaín, marquès de Santa Maria de Barberà, propietari del Castell de Vilassar de Dalt, ha fet lliurament a l'Ajuntament de Vilassar d'una còpia digitalitzada del fons de pergamins de l'arxiu del Castell, per a la seva consulta pública a l'Arxiu Històric Municipal situat a la primera planta de la masia de Can Banús.

A principis de juliol de 2016 es va fer públic el naixement de l'Arxiu Històric del Museu-Arxiu de Vilassar de Dalt, quan ja es van posar a disposició de consulta pública el Fons de Pergamins digitalitzats anteriorment i vinculats a la base de dades amb la fitxa corresponent a cadascun d'ells; així quedà palès en la premsa, la qual ressaltà no només l'Arxiu Històric sinó també que tingués l'única còpia conservada del testament del beat Ramon Llull.

La voluntat de difusió dels fons de l'AMSMB no es va limitar a la cerimònia d'inauguració de l'Arxiu Històric, sinó que al setembre de 2016, amb motiu de la commemoració de l'any Llull, l'AMSMB col·laborà amb l'exposició *Ramon Llull i l'encontre entre cultures*, al Museu de Lleida, exposant per primera vegada a la història el testament de Ramon Llull, un plet contra l'inquisidor Nicolau Eimeric sobre l'obra *De filosofia amoris*, del beat, i el testament de Margarida Safont, en el qual dóna, al segle xv, obres lul·lianes a la casa de santa Margarida de Barcelona.

El mateix 2016 se sol·licità a l'Institut d'Estudis Ramon Muntaner un ajut per iniciar la recerca sobre el manuscrit que enguany editem, sempre amb la voluntat inequívoca de considerar com un dels eixos prioritaris

24 A l'actualitat treballem a l'AMSMB un equip format per jo mateixa, Marta Alari Hidalgo (arxivera i restauradora) i Àlex Martínez Giralt (medievalista).

Diari
Distribució a despesa de zone

HISTORIA ■ ESTÁ EN VILASSAR DE DALT (MARESME) Y PERTENECE AL MARQUÉS DE SANTA MARÍA DE BARBARÁ

Una profesora de la URV lleva el mayor archivo privado catalán de pergaminos

Entre los manuscritos, que abarcan del siglo X al XVIII, está el único testamento que se conserva del filósofo Ramon Llull

JORDI CABRÉ

Los marqueses de Santa María de Barberá, en Vilassar de Dalt, tienen uno de los fondos de pergaminos más importantes de Catalunya que abarca desde el siglo X hasta el XVIII... aunque el grueso de los documentos pertenece al período que va del XI al XVII... explica Coral Cuadrada, directora de este archivo privado y profesora titular del departamento de Historia de la Universidad Rovira i Virgili (URV).

Cuadrada ya trabajó en el pasado en este archivo privado del

Coral Cuadrada es profesora de Archivística en la URV y directora de este archivo privado desde 2014. FOTO: JORDI CABRÉ

Font: Diari de Tarragona, El Punt Avui

HISTÒRIA INAUGURACIÓ

El testament de Llull, en exclusiva

El Museu de Lleida exhibeix per primera vegada al món l'única còpia conservada d'aquest pergami del 1313 || És l'estrella d'una exposició sobre l'escriptor i intel·lectual mort fa 700 anys

J.B.

LLEIDA | L'única còpia coneguda del testament de Ramon Llull, un pergami del 1313, pot veure's des d'ahir a la capital del Segrià per primera vegada en públic. Una "exclusiva mundial" del Museu de Lleida, com ho va qualificar ahir el professor de la Universitat de Barcelona Albert Soler, comissari de l'exposició temporal *Ramon Llull i l'encontre entre cultures*, que podrà visitar-se fins al 30 d'octubre. Aquest document, que els historiadors amb prou feines coneixien des de feia un segle per una fotografia antiga, és propietat dels marquesos de Barberá, de Vilassar de Dalt, i sempre s'ha conservat amb pany i clau a l'arxiu d'aquesta localitat del Maresme.

Aquesta peça de gran rellevància històrica és l'estrella d'una exposició itinerant de l'Institut Europeu de la Medi-

El professor de la UB Albert Soler, comissari de l'exposició del Museu de Lleida sobre Ramon Llull, va oferir una visita comentada al públic.

Font: La Mañana

d'aquesta etapa de l'AMSMB la de la transmissió del coneixement i difusió dels continguts de l'arxiu i el seu accés als i a les especialistes i al públic en general. En resum: les nostres tasques prenen tres directrius bàsiques: 1) ordenació, catalogació, preservació i conservació dels fons de l'AMSMB; 2) facilitació de l'accés a la documentació a consulta pública; 3) difusió dels continguts i del coneixement que d'ells prové de cara a tots aquells i aquelles que valoren i estimen la Història de Catalunya, car l'AMSMB conserva amb

cura gran i valuosa part del nostre passat històric. És evident que per portar a terme amb èxit aquestes iniciatives hem de recórrer –com ho fem– a diversos professionals i tècnics de noves tecnologies aplicades, és a dir, a empreses de digitalització, informàtica o especialistes en xarxes i webs. És també un interès de l'actual equip, del marquès i dels responsables del Museu-Arxiu de Vilassar el de cercar i establir vincles amb institucions capaces de museïtzar i bastir exposicions d'alt nivell per a la divulgació del fons de l'AMSMB. Tampoc oblidem l'important àmbit de la recerca científica –mostra n'és aquesta publicació– o tesis doctorals que ja es comencen a encetar. I està també dins dels nostres objectius esperonar investigacions en les vessants de l'arxivística nobiliària i patrimonial, així com en les de la restauració i conservació de documents d'arxiu.

No vull acabar aquestes línies sense retre el degut reconeixement a qui ha fet possible un projecte d'aquesta envergadura: a l'Excel·lentíssim Sr. Ramon de Sarriera, marquès de Santa Maria de Barberà. Sense la seva gran estimació, respecte, dedicació i inversió, al llarg de tota la vida, avui no existiria un arxiu nobiliari tant modèlic com el del castell de Vilassar. L'arxiu ha estat un dels seus béns més preuats i així l'ha tractat i mimat, és obligat el meu –el nostre– homenatge.

Bibliografia

- BENITO I MONCLÚS, Pere (2000) *Poder i societat al Maresme medieval: els Sant Vicenç (1022-1271)*. Mataró: Grup d'Història del Casal.
- BOFARULL Y SANS, Francisco de (1986) «El testamento de Ramón Lull y la escuela luliana en Barcelona». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, v. 5: p. 435-479. Disponible a: <<http://www.raco.cat/index.php/MemoriasRABL/article/view/206140>>
- BUIGAS I MONRAVÀ, Gaietà (1885) *Castillo de Vilassar. Memoria descriptiva leída en la excursión hecha al Castillo por la Asociación de Arquitectos de Cataluña, en el 6 de Diciembre de 1885*. Barcelona: Tipografía de Fidel Giró.
- CAMPO I JORDÀ, Ferran del (1998) *Castells medievals del Maresme*. Figueres: Brau Edicions.
- CASTILLO EZQUERRA, Maria Josep (1987) *La Baronia dels Desbosch segons els capbreus de 1354-56 i 1558-1614: aproximació a la història socio-econòmica d'Argentona i Vilassar*. Barcelona: Universitat.

- CATALÀ I ROCA, Pere *et alii* (1967) «Castell de Vilassar. Municipi de Vilassar de Dalt». *Els castells catalans*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- CUADRADA, Coral (1988) *Les baronies de Mataró i Sant Vicenç-Vilassar: Hàbitat, Economia i Societat (segles X-XIV)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- ESTRADA CAMPMANY, Clara (2012) «Agustí Duran i Sanpere i els arxius catalans. De la Generalitat republicana a la depuració franquista (1931-1940)». *Miscel·lània Cerverina*, 22.
- GARRIGÓS CABEZAS, Helena (1991) «La moral sexual de clergues i laics a les parròquies del Maresme a partir de les visites pastorals (1305-1447)». *Acta historica et archaeologica mediaevalia* 11-12: p. 345-400.
- GRAUPERA I GRAUPERA, Joaquim (2005) «Els Desbosch: promotors d'obres d'art en temps del gòtic». *Sessió d'Estudis Mataronins*, 22: p. 71-92. Disponible a:
<<http://www.raco.cat/index.php/SessioEstudisMataronins/article/view/113744>>
- (2012) *L'art gòtic al Baix Maresme (segles XIII al XVI) [Recurs electrònic]: art i promoció artística en una zona perifèrica del comtat de Barcelona*. Barcelona: Universitat de Barcelona. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/80834>>
- (2015) «De Castell Roquer a Castell Palau. Canvis i intervencions arquitectòniques en els castells del Baix Maresme a la baixa edat mitjana». *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 9: IX Trobada. Torres de guaita, defenses i fortificacions: p. 81-93.
- GUDAYOL I TORELLÓ, Anna Maria (2007) «El salvament de les biblioteques catalanes durant la guerra civil: les “notes” de Jordi Rubió». *Estudis romànics*, 29: p. 213-234.
- MONREAL, Lluís; Riquer, Martí de (1958) «Vilassar». *Els castells medievals de Catalunya*, vol. II. Barcelona: Ariel.
- OLIVA I RICÓS, Benet (2002) *La Petita noblesa del Maresme: tres trajectòries: Des Bosc, Ferrer i Sala (s. XIV – XVII)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.
- PIÑOL, Daniel (2014) «Els arxius patrimonials i la Història Medieval: un diàleg necessari». *Imago Temporis. medIum aevum*, VIII, p. 538-556. Disponible a:
<<http://www.raco.cat/index.php/ImagoTemporis/article/viewFile/299271/388647>>

- RICHOU I LLIMONA, Montserrat (2007) *El Baix Maresme a l'època baix medieval*. Disponible a: <<http://www.tesisenred.net/handle/10803/2069>>
- ROBERTSON, Holly (2005) *The Preservation Project at the Archives of Vilassar de Dalt and an Exploration of the Non-adhesive Limp Vellum Structures in the Collection*. University of Texas at Austin. Disponible a: <<http://cool.conservation-us.org/anagpic/2005pdf/Robertson.pdf>>
- SUBIÑÀ I COLL, Enric (2017) *El Maresme medieval. Exemples concrets de comunitats pageses*. Disponible a: <<http://www.tdx.cat/handle/10803/401438>>
- XICOTA VIÑÉ, Alícia (2014) *Estat actual i propostes per a la creació del Servei d'Arxiu Municipal de Vilassar de Dalt*. Disponible a: <https://ddd.uab.cat/pub/trerecpro/2016/hdl_2072_270746/XicotaAlicia_TFM_2016.pdf>
- ZAPATA I BUXENS, Ma. Assumpció (2004) *La Baronia Desbosch del Maresme: una jurisdicció feudal en l'edat moderna*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.